

Савченко Сергій

Демус Яна

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4188-9523>

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-2100-695X>

ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

A Розглянуто проблеми, що склалися на початку ХІХ століття з появою і активною політикою у системі освіти земств, почали масово з'являтися заклади з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів початкової освіти. Вже на початку ХХ століття по всій території України була широка мережа шкіл грамотності, народних шкіл, церковно-парафіяльних шкіл разом із закладами підготовки педагогічних працівників. Постать учителя почала виокремлюватися в окремий клас інтелігенції з відповідними особливостями та вимогами.

Навчання в школі здійснювали священики і вчителі. Духовними вчителями були особи, які отримали вищу або нижчу духовну освіту, для того щоб вони могли викладати Закон Божий, церковний спів, старослов'янську грамоту, навчати молитвам й іншим релігійним предметам. Світські викладачі навчали азам грамоти: письму, початків арифметики, краснопису, російській мові.

Ключові слова: церковно-парафіяльні школи; освіта; церква; Полтава; релігія; земства

S *Savchenko Sergiy, Demus Yana. Professional portrait of a primary school teacher of the early XX century.*

The article is devoted to the problems of the early XIX century with the emergence and active policy in the education system of zemstvos, where began to appear a lot of institutions for training, retraining and advanced training of primary school teachers. At the beginning of the XX century throughout Ukraine there was a wide network of literacy schools, public schools, church-parish schools, along with training institutions for teachers. The teacher began to stand out in a separate class of intellectuals with the appropriate features and requirements.

The study was performed by priests and teachers, who were divided into spiritual and secular teachers. Spiritual teachers were persons who received higher or lower spiritual education so that they could teach the Law of God, church singing, Old Slavonic literacy, prayers and other religious subjects. Secular teachers taught the following basics of literacy: writing, arithmetic, calligraphy, Russian. It should be noted that only a priest could teach all subjects in the church-parish school until the mid-80's of the XIX century. The situation changed with the advent of the «Regulations on Church -Parish Schools of June 13, 1884». The tenth paragraph of this document expanded the range of people who have the right to teach in this type of educational institutions: «Education in church-parish schools is carried out by local priests or others, by agreement, members of the parish, as well as specially appointed teacher, under the supervision of a priest».

At the same time, according to the rules, religious subjects, such as the Law of God, the Sacred History of the Old and New Testaments, prayers, doctrines, liturgies, Catechism, the Charter of the Orthodox Church, types of church services and their conduct, general sacraments during worship, church singing, Church Slavonic diploma were to be taught by persons who received a theological education in a seminary, academy or completed a course of theological school.

Key words: zemstvo; teacher's seminaries; teacher; education; teacher training

Савченко Сергій Петрович, аспірант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

Savchenko Sergiy, postgraduate student, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: sergiy_savchenko@ukr.net

Демус Яна Володимирівна, аспірантка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

Demus Yana, postgraduate student, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: yanadobrosol1992@gmail.com

Постановка проблеми. Учитель церковно-парафіяльної школи мав мати низку позитивних професійних, культурних, освітніх і духовних якостей, будучи не лише людиною, що передає знання, а й духовним наставником, педагогом.

Навчання в церковно-парафіяльних школах вели священики, диякони і дяки, а також учителі й учительки, які закінчили переважно церковно-вчительські школи й епархіальні училища. Вважалося, що «кращий з мислимих

керівників початкової школи є добрий священик», «найбільш бажаний із доступних сільських учителів є диякон, підготовлений довгим учительством». Крім того, «школи нижчого розряду нікому, крім священика, доручені бути не можуть».

Більшість таких викладачів закінчили двокласні церковно-вчительські школи і здобули звання вчителя, склавши іспит.

Аналіз попередніх джерел і публікацій. Ідеї педагогів-класиків про образ учителя початкових класів були предметом розгляду сучасних науковців і педагогів-практиків, вони також упливали на характер їх розробок. У сучасній педагогічній теорії питаннями підготовки і професійного розвитку майбутніх учителів займалися О. Абдулліна, М. Євтух, І. Зязюн, Л. Петухова, В. Сластьонін, Н. Слюсаренко, Н. Хміль та ін. Різні аспекти роботи вчителів початкових класів були відображені в працях Н. Бібік, М. Вашуленка, К. Гуза, В. Ільченко, О. Савченко та ін. Проблеми професійного вдосконалення педагогів у післядипломній освіті розглядали Н. Білик, Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко, В. Олійник. До питань професійного становлення педагогів та окреслення й обґрунтування вимог до їх особистості неодноразово зверталися педагоги-класики різних часів: П. Блонський, Я. Коменський, П. Лесгафт, А. Макаренко, Г. Селевко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький.

Метою статті є розгляд й опис особистості вчителя початкових класів на початку ХХ століття.

Викладення основного матеріалу. Період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. став етапом еволюційної зміни соціальної ролі вчителя початкової школи. Ще в першій половині століття він був малопомітною в житті суспільства особою. У цей час обов'язки вчителя часто виконували представники нижчого парафіяльного кліру, для яких робота в школі переважно виглядала як зайвий тягар на додачу до церковних справ. Світських учителів було мало, і вони у більшості випадків працювали приватно, не входячи в загальносуспільні просвітницькі справи.

На кожному історичному етапі розвитку суспільства прогресивні представники педагогічної думки замислювалися над образом «ідеального вчителя», висвітлюючи ці уявлення у своїх працях. Філософи, мислителі, громадські діячі усвідомлювали роль педагога у становленні та гармонійному розвитку вихованців, тому до професії вчителя, до його особистості в різні часи висувалися високі вимоги. Видатні просвітники обґрунтовували підходи, критерії до оцінки результатів учительської діяльності, окреслювали коло необхідних якостей, якими мав би володіти справжній учитель [7].

Численне збільшення представників учительського фаху призвело до двох важливих наслідків: по-перше, за рахунок цього розмилися межі соціального походження, адже вчителями ставали вихідці різних верств, по-друге, зростання кількості сприяло консолідації вчительського середовища і вплинуло на їхню саморефлексію як єдиної цілості в соціальній структурі. Об'єднуючу роль тут відігравало багато чинників: однаковий рівень освіти, схожі умови праці та повсякдення, розміри заробітної плати, низка спільних проблем у взаєминах із владою та суспільством. Поширенню духу солідарності серед учителів також сприяла преса як і громадсько-політична, так і власне вчительська. На сторінках педагогічних газет приналежність до вчительського фаху була представленою як основна ідентичність [1].

Зазначимо, що досить строкатою була освітня підготовка вчителів початкових класів, зокрема різнилась вона і за гендерною приналежністю (табл. 1):

Таблиця 1.

Кількісний склад спеціалістів з освітою серед учителів у період із 1901 по 1911 рр. (у відсотках) [2].

Рік	1901	1905	1908	1910	1911
Учителі з вищою освітою	0,1	0	0	0	0
Учителі зі спец. підготовкою	20,5	28,7	13	25	23,5
Учителі із середньою та нижчою освітою	76,4	58,5	64,9	62,3	55,6
Без освіти	3	20,8	22,1	20,9	20,8

За табл. 1 видно динаміку збільшення вчителів зі спеціальною підготовкою до педагогічної діяльності. Зокрема, це пов'язано з тим, що перше десятиріччя ХХ ст. було ознаменоване активною підтримкою земств у відкритті вчительських семінарів, де за 3–4 роки людина могла

отримати педагогічну освіту, навички та дозвіл на здійснення освітньої діяльності.

У свою чергу виникала проблема з освітою вчительок, так як, навіть, до учительських семінарів брали на навчання парубків не молодших за 16 років (табл. 2):

Таблиця 2.

Кількісний склад спеціалістів з освітою серед учительок у період із 1901 по 1911 рр. (у відсотках) [там само]

Рік	1901	1905	1908	1910	1911
Учителі з вищою освітою	0	0	0	0	0
Учителі зі спец. підготовкою	0	0,1	0,1	4,3	42,4
Учителі із середньою та нижчою освітою	99,1	99,8	98,3	94,5	56,5
Без освіти	0,9	0,1	1,6	1,2	1,1

В історіографії народні вчителі часто розглядалися як частина інтелігенції, щоправда увага акцентувалася на їхньому найнижчому матеріальному та освітньому рівні, проте питання про суперечливі моменти щодо їхньої причетності до інтелігенції взагалі не ставилися [5].

Народні вчителі (вчителі початкових класів) були єдиною частиною педагогів, від яких не вимагалось вищої освіти. Учительські семінарії прирівнювалися до закладів середньої освіти, а навчальні програми із загальноосвітніх предметів сходилися за змістом із програмами для гімназій [6]. Натомість, від викладачів реальних шкіл, гімназій, а тим більше університетів, вимагався суттєво вищий рівень освіти. Згідно з міністерськими розпорядженнями 1849, 1884, 1897 та 1911 років, особи, що призначалися на вчительську посаду до закладів середньої освіти, мали завершити щонайменше сім семестрів навчання в університеті, два з яких на філософському факультеті. Що стосується університетських професорів, то ними ставали не просто люди з вищою освітою, а науковці, що часто були визначними фахівцями в тій чи іншій сфері.

Говорячи про матеріальне становище вчителів, то наприкінці XIX ст. середній річний оклад становив від 240 до 300 руб. [3]. Загалом зарплата педагога була більшою у селах південних українських губерній, що пояснювалося регіональною специфікою, тобто значно вищим рівнем включення цього регіону у соціально-економічні відносини буржуазного типу. Порівняльний аналіз прибутків учителів із цінами другої половини XIX ст. дає підстави стверджувати про перевищення витрат над пересічною платнею педагога, отже, засвідчує неможливість для народного учителя прохарчувати родину, не кажучи вже про придбання пристойного одягу, наймання комфортного помешкання, формування власної бібліотеки тощо. Ще менше отримували вчителі парафіяльних шкіл. Їхні оклади аж до 1896/1897 навчального року становили 120 руб., і лише відтоді були збільшені до 180 руб. на рік. Навчитель Закону Божого мав щорічно 40–60 руб. заробітної платні. Після революції 1905–1907 рр. та початку запровадження загальної початкової освіти з 1909 р. на офіційному рівні було встановлено законом від 3 травня 1908 р. фіксовану норму основного окладу педагогів початкової школи, котра складала 360 руб. на рік [4]. За цим законом мінімальна зарплата законовчителів зросла на 30 руб. за кожен клас. Причому оклад періодично збільшувався на 10 % надбавки за кожні п'ять років роботи [3].

Висновки з даного дослідження. Можна сказати, що вчителів початкової ланки освіти можна було віднести до інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. Але їхня освіта була нижчою ніж в інших інтелігентів, але її було до-

статньо для виконання суспільно значущих завдань, тобто рівня вчительської семінарії вистачало для забезпечення інтелігентності вчителів на рівні реалізації просвітницької місії. Матеріальний стан учителя теж не дорівнювався до становища інтелігентів, проте повсякдення також відрізнялося від життя нижчих суспільних верств.

Отже, можна зробити висновок, що народні вчителі становили проміжну і в той самий час сполучну ланку в соціальній стратифікації на межі інтелігенції й простолуду, хоча, як освічена верства, тяжіли до перших. Цим специфічним становищем зумовлена особлива увага інтелігентів до вчителів, адже без них ідеї створені інтелігенцією обмежувалися б дискусійним простором інтелектуалів, а вчитель, натомість, міг нести їх у народ, даючи імпульси до їхнього практичного втілення.

Список використаних джерел

1. Вараниця А. О. Вчителі народних шкіл у структурі інтелігенції Галичини другої половини XIX – початку XX століття. *Новітня доба*. 2013. Вип. 1. С. 166–180.
2. Волжин Н. А. Состояние учебных заведений Киевского ученого округа с 1901 по 1911 г. Таблицы к диаграммам. Киев, 1913. 103 с.
3. Драч О. О. Формування системи оплати праці сільського вчителя в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 46
4. Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – нач. XX веков). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства : в 2 т. Санкт-Петербург, 1999. Т. 2. 567 с.
5. Мисак Н. Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2005. 22 с.
6. Наше тепершнє положень III. *Дьло*. 1883. Ч. 23.
7. Прымакова В. В. Вимоги до особистості вчителя початкових класів у працях педагогів-класиків. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 3 (43). С. 67–74.

References

1. Varanicia A. O. (2013). Vchiteli narodnih shkil u strukturii inteligentcii Galichini drugoi polovini XIX – pochatku XX stolittia [Teachers of public schools in the structure of the Galician intelligentsia of the second half of the XIX – early XX century]. *Novitnia doba [The new age]*, 1, 166-180 [in Ukrainian].
2. Volzhin, N. A. (1913). Sostoianie uchebnykh zavedenii Kievskogo uchenogo okruga s 1901 po 1911 g. [The state of educational institutions of the Kiev academic district from 1901 to 1911]. Tablicy k diagrammam. Kiev [in Russian].
3. Drach, O. O. (2005). Formuvannja sistemi oplati praci silskogo vchitelja v Ukraini (druga polovina XIX – pochatok XX st.) [Formation of the system of remuneration of a rural teacher in Ukraine (second half of XIX - beginning of XX century)]. *Ukrainski selianun [Ukrainian peasant]*, 9, 46 [in Ukrainian].
4. Mironov, B. (2000). *Social'naia istoria Rossii perioda imperii (XVIII – nach. XX vekov). Genезis lichnosti, demokraticheskoi semi, grazhdanskogo obshhestva i pravovogo gosudarstva [Social history of Russia during the period of the empire (XVIII - early XX centuries). The genesis of personality, democratic family, civil society and the rule of law]* (Vol. 2). Sankt-Peterburg [in Russian].
5. Misak, N. F. *Ukrainska inteligentciia Galichini naprikinici XIX – na pochatku XX st.: socialno-profesinii aspekt [Ukrainian intelligentsia of Galicia in the late XIX - early XX centuries: socio-professional aspect]*. (Extended abstract of PhD diss.). Lviv [in Ukrainian].
6. Nashe tepereshne polozheni III [Our present state III]. (1883). *Dьlo [Dьlo]*, 23 [in Russian].
7. Prymakova, V. V. (2013). Vymohy do osobystosti vchytelia pochatkovykh klasiv u pratsiakh pedahohiv-klassyviv [Vimohy to the specialness of the teacher of cob classes at the pratsy of pedagogues-classics]. *Tavriiskiy visnyk osvity [Tavriiskiy visnyk of osvity]*, 3 (43), 67-74 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 04.02.2021